

Петро БІЛОУС

ЗАРОДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ У ТРАКТУВАННІ ІВАНА ФРАНКА

У статті проаналізовано погляди Івана Франка на передумови, історичні обставини та на культурну, релігійну і художню специфіку зародження української літератури.

Питання про зародження української літератури І.Франко розглядав у ряді своїх синтетичних праць з історії українського письменства – "План викладів літератури руської. Спеціальні курси. Мотиви" (1894-1895 рр.), "Українсько-руська література" (1898-1899 рр.), "Южнорусская литература" (1904 р.), "Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р." (1910 р.). Найбільш повно та аргументовано це питання викладене в "Історії української літератури. Часть перша. Від початків українського письменства до Івана Котляревського" (1907-1908 рр.).

Незважаючи на те, що внесок І.Франка в українську медієвістику був очевидним (ніхто з учених до нього так багато і плідно не досліджував давні пам'ятки), вперше цей внесок був проаналізований та оцінений лише у монографії "Іван Франко як дослідник давньої української літератури" (1988) В.Л.Микитася. Попри намагання літературознавця об'єктивно подати спадщину І.Франка, свою роль тут зіграли радянські ідеологічні настанови, тому й не дивним видається такий висновок: "І.Франко розглядав письменство Київської Русі як спільну духовну спадщину східнослов'янських народів, що виникла і розвивалася під впливом уснопоетичної творчості та у зв'язку із загальними потребами історичного і культурного розвитку середньовічної епохи"¹.

Чи відповідає цей висновок поглядам та позиціям І.Франка, висловленим у його працях, спробуємо з'ясувати, зосередивши увагу на принципових питаннях: національна ідентифікація старокиївської літератури; першоджерела української літератури; художня специфіка давніх літературних форм.

"Історія української літератури" І.Франка писалася в умовах гострої ідеологічної боротьби, передусім поміж апологетами великодержавної російської ідеї та захисниками української самоідентичності, що знайшло своє відображення здебільшого на сторінках тодішніх періодичних видань. І.Франко не раз і сам вступав у полеміку з приводу походження та належності культурних надбань Київської Русі, проте в "Історії" він залишив цю полеміку поза текстом, натомість обійшовся таким принциповим висновком: "Щодо

¹ Микитась В.Л. Іван Франко як дослідник давньої української літератури. – К.: Наукова думка, 1988. – С. 122.

нашої, української, або південноруської, історії літератури, то ми не будемо полемізувати з тими, хто з упертістю, гідною ліпшої справи, твердить, що коли нема ніякої української мови, то не може ж бути й її літератури. Трактуюмо своєю темою, як літературу, що виросла на території, заселеній українським народом, і в тісному зв'язку з історією того народу"².

Ці міркування стосуються передусім пам'яток, які хронологічно відносяться до часів Київської Русі (XI – XIII ст.). І.Франко, роблячи їх огляд і щедро вмонтовуючи у розповідь розлогі тексти-цитати, ніде і жодного разу не говорить про якусь міфічну "спільну спадщину", бо для нього та література мислиться і функціонує у давньоукраїнських параметрах. Відтак це спадщина у трактуванні вченого і письменника належить до раннього (початкового) періоду у розвитку української літератури, є невід'ємною від усього подальшого її поступу і розвою. Така позиція апріорі не допускає думки про те, що ця літературна спадщина може належати ще комусь і тлумачитися як джерело якоїсь іншої літератури. На це вказує логіка історична, географічна, культурно-етнічна. Таке розуміння І.Франко фіксує і в термінології, називаючи період Київської Русі таким чином: "руське письменство" (від назви "Русь"), "староруська поезія", "українсько-руська література". Вдавався іноді до терміна "південноруська література", в чому виявилась специфіка перебування І.Франка в загальноросійському науковому континуумі, відтак він змушений був користуватися імперською термінологією на означення української літератури.

І.Франко вважав, що обставини та причини зародження української літератури неможливо з'ясувати без врахування зовнішніх чинників: "Початки нашого старого письменства в значній мірі були б незрозумілі без вияснення їх тісного зв'язку з письменствами інших суміжних народів"³. Погляд І.Франка сягає передусім тих сусідніх народів, котрі на ту пору (IX-X ст.) були християнізованими і мали свою писемність – Візантія, у складі якої перебували Моравія, Паннонія, Болгарія, Сербія, де і витворилося завдяки Кирилу та Мефодію старослов'янське письмо, яке із запровадженням християнства на Русі і започаткувало тут літературну мову. І.Франко припускає, що "в десятім віці руські купці певно почали з Болгарії привозити копії перших слов'янських книг, з якими знайомилася Русь"⁴, серед них були Зографське євангеліє, Синайський псалтир, Охридське євангеліє, Савина книга, Супрасльський збірник, Хіландарський уривок тощо. Пізніше від південних слов'ян Русь одержала цілий комплекс перекладної літератури (біблійні тексти, твори Златоуста, Дамаскіна, Богослова, Студита, різноманітні збірники, житія, патерики, афоризми, історіографічні твори, повісті).

"Властиве літературне життя, зацікавлення книгою та розширення грамотності, – зазначає І.Франко, – починається у нас аж в XI віці"⁵. У процесі зародження оригінальної української літератури (літописи, повчання, проповіді, агіографія, ходіння, апокрифи) болгарсько-візантійський чинник, на думку

² Франко І. Зібрання творів: У 50 т. – Т. 40. – К.: Наукова думка, 1983. – С. 18.

³ Там само.

⁴ Там само. – С. 65.

⁵ Там само. – С. 67.

І.Франка, виявив себе досить активно у формуванні жанрової системи, тематики, художньої образності, стильових елементів, а проте давали знати про себе й інші впливи – хозарські, скандинавські, західноєвропейські, які потрапили у творче літературне середовище різними шляхами і залишили свій слід у вигляді легенд, міфів, сказань, що увійшли в текст давніх пам'яток.

Ретельно переглянувши літературний набуток Русі за два століття (XI-XII ст., "золотий вік" нашої літератури), І.Франко прийшов до висновку, що "руське письменство витворило літературу безмірно багатшу, різномірнішу та більше національну, ніж її в ту пору мала яка-будь інша європейська нація"⁶.

Ранній етап у розвитку української літератури І.Франко трактує як співіснування, творче поєднання двох груп пам'яток – перекладних та оригінальних. Більше того, учений відзначає, що літературний процес того часу не піддається цілісному уявленню і тлумаченню, у ньому неможливо чітко з'ясувати певні закономірності чи тенденції. "Найстарша доба нашого письменства, аж до монгольської руйни 1240 р., – пише він, – має ще одну прикмету, що мусить мати вплив на її історико-літературне трактування. Тільки мінімальне число назв письменників дійшло до нас із того часу, і тільки невеличке число безіменних творів допускає точне датування. Великі маси творів безіменні, не допускають датування, хіба при помочі дуже скрутних дослідів та комбінацій, що завше лишаються гіпотезами. От тим-то їх приходиться трактувати групами, зрікаючися надії на їх хронологічне впорядкування. Так само й тих авторів, яких назви доховалися до нас, ми переважно знаємо дуже мало"⁷.

Визначаючи вирішальним болгарсько-візантійський чинник у зародженні української літератури, І.Франко у своїй "Історії" навіть не розглядає усну народну творчість як джерело чи передумову витворення вітчизняного письменства (на відміну, наприклад, від М.Грушевського та деяких інших істориків української літератури, які практично створили народницький канон літературного процесу, обов'язково включаючи фольклор як початкову стадію нашої літератури, хоч насправді фольклор і література мають відмінні художні коди і закономірності розвитку⁸). На думку І.Франка, фольклор (втім числі і запозичений з інших культур) частково потрапляв у літературні тексти, але функціонував там як образно-художні елементи, надаючи творові певного колориту. Такі елементи учений спостеріг у "Повісті минулих літ" ("казка" про Кия, Щека і Хорива, легенда про хозарську данину, прикликання варягів, завоювання Києва Олегом, смерть Олега, візит Ольги в Константинополь тощо). "Поетичним відгомонам чуття поета" відзначаються і деякі фрагменти проповідей, зокрема Кирила Турівського, але йдеться передусім не про формальну присутність фольклорних мотивів чи образів, а про поетичний дух самих творів. Найближчою за своєю художньою формою до усної творчості давнини є "Слово о полку Ігоревім", у структурі якого І.Франко виділяє

⁶ Франко І. Зібрання творів: У 50 т. – Т. 40. – К.: Наукова думка, 1983. – С. 65.

⁷ Там само. – С. 70.

⁸ Білоус П.В. Давня українська література і фольклор: проблема художнього коду. – Житомир, 2006. – 110 с.

прикмети пісень (епічні, військові, лицарські пісні), пісні-слави легендарного Бояна), які невідомим автором були оброблені. "Мені здається, – зауважує дослідник, – що мелодія, а заразом ритміка "Слова" були взоровані на церковних канонах і що їх віршова будова згоджується з синтаксичною так, як у наших народних піснях та в руських билинах"⁹.

Як бачимо, погляди І.Франка на зародження української літератури зовсім відмінні від тих, які йому накидалися у радянські часи. Тоді робилася поступка офіційній російській історії та літературознавству, котрі присвоїли собі період Київської Русі, називаючи його "прологом русской литературы", тоді ж фактично смиренно визнавалася другорядність літератури української, яка розпочалась нібито з XV-XVI ст. У тлумаченні позиції І.Франка відбулась банальна фальсифікація, яку нині слід спростувати. Це по-перше. А по-друге, необхідно актуалізувати проблему зародження української літератури, позбувшись нарешті комплексу самопониження, виробленого імперською політикою. Власне, перед сучасною українською медієвістикою стоїть проблема не стільки в тому, щоб артикулювати опозиційну пару "своє – чуже", прийняти як своє те, що раніше було відчуженим, скільки подолати кризу у розумінні "маргінальне – центральне", що в кінцевому результаті сприятиме деколонізації нашої свідомості загалом та усвідомленню наших літературних витоків – зокрема¹⁰.

***Петро Білоус. Зародження української літератури в інтерпретації
Івана Франка***

*В статтю проаналізовано взгляди Івана Франка на предпосылки,
исторические обстоятельства и на культурную, религиозную и
художественную специфику зарождения украинской литературы.*

Petro Bilous. The Ukrainian literature origin in the interpretation by Ivan Franko
*Ivan Franko's views on the preconditions, the historical circumstances and on the
cultural, religious and artistic peculiarities of the Ukrainian literature origin are
analyzed in the article.*

⁹ Франко І. Зібрання творів: У 50 т. – Т.40. – К.: Наукова думка, 1983. – С. 197.

¹⁰ Див. про це детальніше: Білоус П.В. Зародження української літератури. – Житомир, 2001. – 96 с.